

במשנת הפרשה/ והיה בשמעו את דברי האלה הזאת

הרב ישראל דנדרוביץ ראש בית המדרש 'באר האבות', מח"ס 'הנחמדים מזהב', ערך

"כל העולם שואלין ודורשיין" כותב הגאון החיד"א על הקושייה: כיצד יתכן שדווקא שמויעת דברי האלה יביא את המתברך בלבבו לומר שלום יהיה לי כי בשירידות לבי אלק, בעוד שאיפכא מסתברא? • אם קללת חכם אפילו על תנאי היא באה, מדוע לא מתקיימים הקללות גם כשמקיימים את המצוות?

כתיב (דברים כט יז-יט): "פֹּה יֵשׁ בְּכֶם אִישׁ אוֹ אִשָּׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ שֶׁבֶט אֲשֶׁר לָקְבוּ פִּנְהָ הֵאָזַם מֵעַם ה' אֲלֵהֶנּוּ לִלְכֹּת לַעֲבֹד אֶת אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם פֹּה יֵשׁ בְּכֶם שָׂרֵשׁ פָּרָה רֹאשׁ וְלִעֲנָה. וְהִנֵּה בְּשִׁמְעוֹ אֶת דְּבָרֵי הָאֱלֹהִים הַזֵּאת וְהִתְבָּרַךְ בְּלִבְכֶם לֵאמֹר שְׁלוֹם יִהְיֶה לִּי כִּי בְשִׁרְרַת לִבִּי אֶלֶף לַמֶּעַן סִפּוֹת הָרָוּה אֶת הַצִּמְאָה. לֹא יֵאֱמָר ה' סִלַּח לוֹ כִּי אָז יַעֲשֶׂן אִף ה' וְיִקְנָאֲתוֹ בְּאִישׁ הַהוּא וּרְבָצָה בּוֹ כָּל הָאֱלֹהִים הַתְּנוּבָה בְּסֹפֶר הַזֶּה וּמָחָה ה' אֶת שְׁמוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם."

והמפרשים עמדו על תמיהה גדולה בדברי הפסוק: כיצד יתכן לומר שאדם בשומעו את דברי האלה הזאת יתברך בלבבו לומר כי שלום יהיו לו ובשריותו לבו ייך, והרי דברי האלה מטבעם מחרידים את לב השומעים, והיתקע שופר הקללה בעיר ועם לא יחרדו; ואילו כאן לומר כי שלום יהיה לו. וכלפי לייא.

סבור שדינו מבעל חוב שגובים מהבינונית

וראיתי להגאון רבי חיד"א בספרו 'פני דוד'
(אות א) שהביא קושיה זו:

"כל העולם שואלין דורשין איזה סלקא דעתך היה לומר בשמעו דברי האלה שלום יהיה לי, דלאו בשופטני עסקינן וצריך למצוא איזה סברה שיש מציאות לטעות בה".

והעלה שם תירוץ מחוכם, שסברת המתברך בלבבו היא שהעונש לא יבוא עליו כי אם על בניו ונכסיו, לפי שדין החטאים כחובות המחויבות להשתלם, ואין בעל חוב גובה אלא בבנינות. וכך כתב:

“ואפטר במה ששינו (גיטין מח ב) ‘הנזיקין שמין להם בעידית ובעל חוב בבינונית וכתובת אשה בזבורית’, ואמרו בגמרא שם (בגיטין דף מט) ‘מפני מה אמרו בעל חוב בבינונית - כדי שלא יראה אדם לחבירו שדה נאה דירה נאה ויאמר אקפוץ ואלונו כדי שאבגנו בחוב’. והשתא לפי מה שאמרו שהטאים הם חובות, והזין הוא דבעל חוב בבינונית, לפי זה כשנפרעין מן האדם על חטאותיו נפרעין מן הבינונית. והנה האדם עצמו הוא עידית, ובניו ובני ביתו הם בינונית, ונכסיו הם זבורית, כי אין נכבד לאיש יותר מעצמו ואחריו בניו ואחריהם נכסיו.

וזהו הסלקא דעתך של הרשע, שכאשר יהיו נפרעים מן השמים מחטאותיו, על כל פנים הוא ניצול, שהוא העידית, ואין הדין ליפרע מהעידית. וזהו שנאמר 'והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי' דייקא, שאם גזרת עילאה יפרע מבניו ונכסיו אבל הוא עצמו יהיה לו שלום. ועל זה אמר 'לא יאבה ה' סלוח לו' דייקא, כי אם אמרו בעל חוב בביונות, אמרו לגבי בני אדם, שמא יראה לו

שדה נאה ודירה נאה וכו', חה לא שייך לצד עילאה, ואם כן חוב זה דינו ליפרע מהעדיית ובו היה מתחיל. ועוד כי 'אז יעשן אף ה" וכו' כי הוא מזיק ופוגם למעלה ח"ו ומעורר הדין והנזיקין שמין להם בעדיית, ולכן 'ורבצה בו' דייקא, כדן מזיק ליפרע מהעדיית".

ואם כי אין משיבין על הדרוש הרי שעדיין יש מקום לתמוה, איזה אדם יתברך בלבבו על שלומו האישי כשבכך הוא יודע שנפשות בני ביתו וכל רכושו מצויים בסכנה, וכי קלה היא בעיניו לאבד את הקרובים אליו.

עבר ושנה

ואילו הגאון בעל הפלאה בספרו 'פנים יפות' העלה שסברת המתברך בלבבו הוא שמהיות ואמרו כי העובר ושונה נעשה לו כהיתר, ואומר מותר שוגג הוא, הרי שהוא סובר שלא יענישוהו על השגגות, וכלשונו:

”כבר פירשנו בזה שאחז”ל (קידושין כ א) ‘כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשה לו כהיתר’, וכיון ד’אומר מותר שוגג הוא’ (שבת סח ב) מסיתו היצר הרע כי לא יענש שוב מחמת שנעשה לו כהיתר שהוא שוגג. והיינו דכתיב ‘והתברך בלבבו לאמר וגו’ בשירות לבי אלך’, היינו משום שאמר חז”ל (ברכות ד א) ‘בכל לבבך’ – בשני צדריך, ביצר טוב וביצר הרע, אבל כיון שנעשה לו כהיתר שוב אין כח ליצר טוב להטותו לטובה בהיותו אומר כי הוא היתר. וזהו שנאמר ‘והתברך בלבבו’ – בתחילה שיש לו שני לבבות, יצר טוב ויצר הרע, ‘לאמר כי בשירות לבי אלך’, היינו לאחר שנעשה כהיתר שאין כח ליצר טוב להטותו, היינו דאמר ‘למען ספות הרוה את הצמאה’, כתרומו לאוספא שלותא על דגנותא.

אך כבר כתבנו שזה שנעשה כהיתר הוא חמור הרבה יותר מן המזיד, שהוא מורד נגד השי"ת לחשוב זה שהזהיר עליו כהיתר הוא, ונידון על המחשבה רעה הזאת כשנעשה לו כהיתר במעשה, ואמרו חז"ל (יומא פז א') 'עבר עבירה ושנה אין מספיקין בידו לעשות תשובה', וזהו שנאמר 'לא יאבה ה' סלוח לו' שאין השי"ת רוצה בתשובתו.

הקללות מברכות

ובספר הקדמון 'לב אריה' להגאון רבי יהודה אריה ליב האשקי (ווילהרמס דארף תל"ד. נצבים, אות ד) כתב בדרך צחות "על דרך מה ששמעתי אומרים על שם הרב המקובל מוהר"ר ליב בעל קבלה ז"ל, שכל התוכחות שבחורב הם כולם בהיפך ברכות", ולא זו בלבד שאינם לרעה אלא שרב טוב גנוז בתוכם. ומעתה יכול אדם להתברך בלבבו ולומר כי גם אם יילך בשרירות לבו לא יינזק כלום, ואדרבה יגיעו אליו ברכות אלו

המוסדות בקללות ושלום יהיה לו. וע"ז הזהיר הכתוב כי לא כן הוא אלא אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא (ולמים כיוון לזה הגאון בעל נפש חיה, והובאו דבריו בספר 'מאיר עיני חכמים', קמא, בקונטרס בית מאיר אות ז; ובספר שארית מנחם להר"ק מוישאנאוו ועוד).

בדרך אגב נציין ש'רבי לייב בעל קבלה' המוזכר כאן הוא המקובל רבי יהודה לייב, בעל 'זיז שדי' (לובלין שצ"ד) ועוד, בנו של רבי אהרן שמואל מקרמניץ בעל 'נשמת אדם'.

קללתו של משה

וחשבתי לומר בזה מילתא חדתא בהקדם
 קושיה עצומה בה נתחבטו בספרי הדרוש
 הקדמונים: הלא אמרו במסכת מכות (יא א):
**"אמר רב אבהו: קללת חכם אפילו על תנאי היא
 באה".** ופירש רש"י: **"אפילו על תנאי - ולא נתקיים
 התנאי אעפ"כ היא באה".** ומעתה יש לנו לדעת מה
 יעשה ישראל כנגד כל אותם הקללות והתוכחות
 המובאות בתורה כעונש אם לא יקיימו את
 המצוות, ואם כי אכן הקללות ניתנו על תנאי,
 שיענשו דווקא אם יחטאו, אולם הרי קללת חכם
 אפילו על תנאי היא באה ונמצא לכאורה שגם
 מקיימי המצוות יענשו בקללות על לא עוול בכפם,
 כטוביה חטא וזיגוד מנגיד.

וראיתי להגאון רבי אריה יהודה לייב תאומים אב"ד בראד, בספרו 'עילת חן' (זאלקווא תקס"ב). פרשת ראה אות יד) שהציע את זאת הקושיה באופן שהקללת חכם מצויה בכך שמשה רבינו הוא שאמר את הברכות והקללות שבמשנה תורה לפני בני ישראל, ואם כן מבחינת משה האומר זאת הרי זו קללת חכם.

ועל כך תירץ ביעלת חן, שכל מה שאמרו שקללת חכם אפילו על תנאי באה היינו דווקא באופן שהקללה באה מדעת החכם, אולם כאן הלא משה רבינו לא קללם על תנאי מעצמו אלא שאמר להם את מה שנצטווה מפי הגבורה והודיעם כי הברכה אם ישמעו והקללה אם לא ישמעו, ומכיון שלא על דעתו הוא שאמר זאת לא שירי בזה עניין קללת חכם.

קללתו של הקב"ה

אולם רבים מהמקשים זאת לא הציעו שאלתם על כך שמשו רבינו אמר את הקללות, אלא שנשאו קל וחומר בעצמם ואמרו שאם אצל חכם אמרו שהקלה אפילו על תנאי היא באה, על אחת כמה וכמה שאצל הקב"ה יתקיימו הקללות אפילו על תנאי, ואם כן מצד עצם הקללות האמורות בתורה היה מהראוי שיתקיימו אפילו אם לא נתקיים התנאי, כשלאורה אם כל כך לא שבת חי' לכל בריה גם כשהם עושים רצונו לא מקום.

ובספר הנדיר, מעט הכמות ורב האיכות, 'באר יצחק' להגאון רבי יצחק אייזיק מים (אופנבאך תפ"ט) עסק בשאלה זו, וכך כתב בהקדמתו לספרו:

"צריך לעורר קושיות עצומות מה שלכאורה תמוהים ביותר, דידוע מה שאיתא במסכת מכות... 'קללת חכם אפילו בחינם ואפילו על תנאי היא באה', לפי זה האיר כתבה התורה הקללות, לקתה מידת הדין אף שישראל יקיימו כל התורה צריכים הקללות שקיים חליה מטעם קללת חכם".

במשנת ה'תשס"ז

<<< המשך מעמוד ג'

המשך מאמר מאת הרב ישראל דנדרוביץ

וחזר ודן על זה בתוך ספרו (בהפטרות פרשת וישלח). ותירץ כלשון הפסוק (תהלים סב יב): "אַחַת דָּבָר אֱלֹהִים נְשָׁתִים זֶה נְשָׁתִי", שהקב"ה אומר בדיבור אחד הן את הברכה והן את הקללה, ומעתה דווקא בקללת חכם מתקיימת הקללה לפי שהאדם אין לו באפשרותו לומר דבר והפוכו, ולכן אם הוציא מפיו את הקללה עליה להתקיים. אולם אצל הקב"ה שאומר בדיבור אחד דבר והפוכו, הברכה והקללה, הרי שהברכה מתקיימת אם ישמעו והקללה חלילה אם לא ישמעו.

והגאון רבי יאקב ברלין בספרו 'זכרון יעקב' (פיורדא תק"ל. כי תבוא) תירץ שאם קללת חכם באה על תנאי, בוודאי שגם ברכת חכם באה על תנאי, ולכן בהיות גם ברכה וגם קללה, מועיל התנאי (וראה להמאירי במכות שם שכתב: "ומתוך כך נראה לי בקללת הצבור הבאה על תנאי שכופלים בה שאם לא יעבור על תנאים שתהא הקללה נהפכת לו לברכה", וראה 'שיח יצחק', מכות שם, מה שהעתיק מחידושי על התורה, וציין שהברכה מהני כי מידה טובה רובה, ע"ש).

והנאני למצוא בספר 'חמדת צבי' (גלאזור, ח"ב ע' לד) ששמע מהגה"ק רבי נחמיה אלתר הי"ד בנו של רבינו מרן השפת אמת אשר אמר בשם אביו שגם הוא הקשה כך, שאם קללת חכם על תנאי היא באה היאך משכחת לה שיהא לאדם טובה. ותירץ השפת אמת כי גם הברכות באו על תנאי, וכנראה כוונתו כעין הפירושים שהבאנו, ע"ש עוד.

ולולי דמסתפינא הוה אמינא בלאו הכי שאצל קללת הקב"ה כלל לא שייך לומר שאפילו על תנאי היא באה, ויבואר בהקדם מה שהקשה בספר 'באר שבע' (סנהדרין צ ב): "**וטעמא לא ידענא אמאי קללת חכם אפילו על חנם היא באה, וכי עביד קב"ה דינא בלא דינא. וכי תימא שזה המקולל היה ראוי לקללה זו מחמת עבירה אחרת, אכתי קשה הלא אין מגלגלין חובה ע"י זכאי, וצל"ע.**" וכיצא בזה יש לדון גם כלפי קללה על תנאי, דמהיכי תיתי שתתקיים הקללה בלא דינא. ואכן המפרשים האריכו בזה ונתנו טעמים שונים, הלא בספרתם. אולם פשיטא שמעיקר הסברא אין צריך להיות כך, ולכן ברור שזהו אמור דווקא אצל חכם, שצדיק גוזר והקב"ה מקיים, ואילו אצל הקב"ה אין דינא בלא דינא.

ובדרך צחות יש לומר באופן אחר ע"פ מה שהבאנו לעיל מדברי הלב אריה, שהקללות משתמעים לשני פנים: לקללה ולברכה, ומשכך ניתן לומר שאכן קללות אלו יתקיימו בכל אופן, אלא שלמקיימי התורה יבואו כברכות ולעוזבי מצוותיו יבואו כקללות כפשוטם.

סברת המתברך בלבבו

יהיו איך שיהיו הסיבות מפני מה אין שייך לומר שהקללות יבואו גם אם ישראל עושים רצונו של מקום, אולם עינינו הרואות שישנו הוה אמינא לומר שמהיות וקללת חכם אפילו על תנאי היא באה, לכן הקללות יבואו אפילו על שומרי התורה ומקיימי המצוות. ואם כן איכא למימר שזוהי סברתו של המתברך בלבבו, שבשמעו את דברי האלה הרי היא מתברך בלבבו לומר שבשרירות ליבו יילך, שכן אם קללת חכם אפילו על תנאי היא באה, והיא מנת חלקם חלילה של כל ישראל, בין שומרי התורה ובין שאינם, מה לו לטרוח בקיום המצוות, ואם בלאו הכי יחולו עליו הקללות הרי שלמצער יעלוז ברשותו.

ועל זה קמ"ל התורה כי לא כן הדבר, והקללות לא יבואו על מקיימי התורה כיון שלא שייך לומר שקללת חכם אפילו על תנאי היא באה, וכפי שהארכנו, ולכן 'אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא' דייקא, ולא בכל ישראל חלילה, כי רק ההולכים בשרירות לבם הם שיענשו.